

Principy a prvky informační etiky v informační společnosti

Jindra Planková¹

DOI: 10.32725/978-80-7394-939-6.05

Abstrakt: Práce je autorčiným zamyšlením se nad vztahem mezi existencí a uplatňováním etických a morálních zásad v širším kontextu filozofie, informační vědy a měnícího se lidského vědomí na počátku 21. století. Reflexe se zabývá analýzou a vymezením nově se formující informační společnosti, a to nejen z pohledu informační teorie, ale i praxe. Hlavní část práce se věnuje otázkám definování etiky, kde je kladen velký důraz na pojetí etických principů v díle Aristotelově a některých dalších autorů. Práce se rovněž pokouší definovat pojem informační etiky a uvést jej do souvislostí současného světa informačních technologií.

Klíčová slova: Aristoteles, definování, etika, informační etika, informační společnost.

1 Úvod

Etika je filosofická disciplína, která se v mnoha ohledech zabývá stejnými, či podobnými obecnými otázkami o životě a jeho smyslu, které řeší filosofie. Na utváření podoby moderní etiky se podílí společnost, sociální, politické, náboženské a kulturní aspekty, v rámci kterých, došlo k jejímu vzniku a následnému formování. V nejširším pojetí je etika zaměřena na studium lidského chování a konání, což vede k základním otázkám o povaze a účelu života člověka. Zároveň platí, že různá pojetí života mají vliv na lidské chování, potažmo na etiku.

Etika se nezabývá pouze průměrnými standardy chování, ale spíše hledá to, co je správné a dobré a jak nejlépe žít, v souladu s vnějším i vnitřním prostředím. To pro každého člověka znamená zaujetí úzkého mravního pohledu, který zahrne všechny, kdo nesouhlasí s určitým konkrétním kodexem, ale zároveň zdůraznění, že cílem je nalezení základních hodnot, podle kterých bychom mohli žít. To vše za předpokladu, že zvolené hodnoty povedou ke spravedlnosti a štěstí (Robinson, Garratt, 2004). V této souvislosti se budeme muset také zaměřit na to, co je v lidské povaze nejhorší. Protože právě v konání a činech, které se vyznačují krutostí, můžeme nejlépe začít vnímat podstatu laskavosti, v činech, které směřují k sobectví, zase intuitivně nalezneme poznání toho, co znamená chovat se nesobecky.

Jednou z nejdůležitějších otázek, kterou je potřeba položit si při vlastním zkoumání etiky je, zda lze etiku považovat za „objektivní“: Existují nějaká fakta, která řeší mravní otázky? Existuje „dobro“, jako zastřešující pojem pro všechno dobré, s čím souhlasíme? Můžeme o určitém tvrzení s jistotou prohlásit, že jde o konečný, či absolutní výrok, o tom, co je a není správné? Je všechno pouze otázkou osobní volby a osobního vkusu? A j.

S ohledem na zmíněné otázky je vhodné připomenout, že od poloviny 60. let 20. století bylo běžné předpokládat, že hledání „dobra“ či „ctnosti“ je odsouzeno k nezdaru. Etika byla spíše vnímána jako „zvyková hra“, ve které se lidé snažili vždy odůvodnit použitý morální jazyk tak, aby mu každý člověk mohl porozumět, a to na základě své zkušenosti. Nešlo o usilování a dosažení „dobra“ skrytého v jádru skutečnosti, ale pouze o vyjádření přání, záměrů a preferencí jednotlivců. Dnešní svět ale mnohé z minulého vnímání změnil. Po několik desetiletí vládla aplikovaná etika, která nabízela člověku program a zároveň očekávání, že nastolí nějaká vodítka pro řešení konkrétních problémů (Thompson, 2004).

Etické postoje bývají nejasné a často nepřehledné, v návaznosti na řadu činitelů, které jsou součástí etického problému. Zběžným pohledem do novin, knih či online médií zjistíme, že dostáváme různorodou směsici faktů, hodnot, argumentů a spekulací, a je pouze na každém z nás, jak dané využijeme, resp. jak s danými informacemi naložíme. Zásadním úkolem moderní doby je především přispět k odstranění nejasností, rozlišit fakta, hodnoty a argumenty, odhalit základy, na kterých jsou informace a jejich komentáře vystavěny. Podstatou je zjišťování logických návazností a skutečné vyjádření toho, co je hluboce zakořeněným názorem jednotlivce, a co jsou pouhé emoční reakce na skutečnost.

Domnívám se, že blízká budoucnost se rodí z nás a spočívá především v prodloužení toho, co je podstatné a ne nahodilé, normální a ne nejisté. Proto chceme-li zachytit záblesk jisté budoucnosti etických a morálních principů v informační společnosti, musíme vnímat nově se rozvíjející informační sektor (dnes snad nejrychleji rostoucí profesní obor) a jeho obecné rysy. Svým způsobem se v informačním sektoru pohybuje každý z nás. Každý se účastníme procesu sběru, správy a přenosu informací. Etické problémy s ním spjaté jsou proto přirozenou součástí dilemat dnešního běžného

¹ Slezská univerzita v Opavě, FPF, Ústav informatiky, Bezručovo nám. 13, Opava, jindra.plankova@fpf.slu.cz.

života. Informační teorie (a zde především Informační věda), ale i praxe je vlastně plná etických problémů a sporných otázek, které se týkají informací a jsou aktuální nejen v přítomnosti, ale s některými se informační společnost bude muset vyrovnávat i v budoucnosti. Proto je mým cílem zamyslet se nad vybranými etickými problémy informací, s odkazem na permanentní uvědomování si etických dilemat v moderní informační společnosti.

2 Formování moderní informační společnosti

Svět se mění rychleji, než si myslíme. Nevychází se jenom technika a ekonomika, ale i naše postoje a hodnoty, způsoby chápání a poznávání světa. Po padesáti letech prakticky existuje zcela nová společnost, nové prostředí. Lidé, kteří se v tomto světě narodili, si těžko dovedou představit svět minulý, ve kterém žili jejich prarodiče, a do kterého se narodili jejich rodiče. Světem, v němž se nacházíme, už nehýbou tradiční ekonomické faktory – práce, kapitál, zdroje, ale poznatky a znalosti čili **informace**. V období technologického a společenského rozvoje představují právě informace strategickou surovinu, která urychluje vědeckotechnický pokrok, hospodářský rozvoj a také informovanost a vzdělanost celé společnosti. Na rozdíl od předcházejících strategických surovin (např. uhlí, ropa, zemní plyn, aj.) jsou informace zdrojem, který se používáním nevyčerpává. Informace narůstají do objemu i kvality, v posloupnosti údaje-data-informace-znalost-poznání. Současná doba řeší problémy s procesy racionalizace při získávání, zpracování a poskytování adekvátních informací každému členu společnosti. Tvorba, zpracování a využívání informací jsou těžištěm nového, tzv. informačního sektoru ekonomiky – *informačního průmyslu*. Teoretik Japonce Joneji Masuda zařazuje do tohoto sektoru kromě informačního průmyslu také výzkum, vývoj, vědu, vzdělávání, umění a rovněž **etiku** (Naisbitt, Aburdenová, 1992).

V řadě vyspělých zemí Evropské unie jsou právě proto předmětem velkého zájmu informace, které tvoří vedle kapitálu, peněz a lidí, čtvrtý faktor, zabezpečující produktivitu práce, kvalitu výroby, úroveň znalostí a celkový stav společenského vývoje. Kromě informací se rovněž do popředí zájmu dostávají informační a komunikační technologie, které jsou zde chápány jako hybná síla vývoje společnosti. Pod vlivem těchto prvků si pak člověk začíná uvědomovat, jak jimi vyvolané globální změny intenzivně zasahují do všech sfér lidského života. Vzniká proto snaha vytvořit souhrn nezbytných informací k podpoře ekonomických, kulturních, politických, vědeckých i morálních rozhodnutí v soudobé společnosti.

Když v roce 1994 na konferenci Mezinárodní telekomunikační unie v Buenos Aires předložil americký viceprezident Al Gore projekt Globální informační infrastruktury, bylo zřejmé, že informace a informační technologie jsou vnímány jako zásadní prvek v procesu transformace společnosti. Důležitým principem projektu byla naprostá volnost přístupu všech občanů k informačním zdrojům a informacím, které měly být zpřístupňovány prostřednictvím počítačových sítí. Tato představa podnítila filozofy, sociology a také informační specialisty k úvahám o novém směřování vývoje lidské společnosti, kterou nazvali **informační společnost**.

Většina prognóz se shodovala v tom, že začátkem dalšího milénia bude v technicky vyspělých zemích znalostní fond uložen v bezpapírové (tj. v elektronické či digitální) formě a člověk, který na počátku 21. století nebude umět využívat tyto informace, se bude podobat člověku na začátku 20. století, který neuměl číst ani psát. I když, jak uváděli někteří američtí prognostikové: „*nejvíce vzrušující zvraty v 21. století se neuskuteční zásluhou techniky, ale zásluhou stále širší představy o tom, co znamená být člověkem*“ (Naisbitt, Aburdenová, 1992).

Stojíme na počátku nového tisíciletí, které jistě přinese mnohé společenské, hospodářské, politické a kulturní změny. Svět se rychle zmenšuje a rozdíly, které se zdály ještě před několika lety nepřekonatelné, nejsou nyní žádnou překážkou. Pozvolna jsou otevírány nové možnosti a příležitosti pro tvorbu informačního bohatství, které jsou omezeny pouze naší vlastní kreativitou a iniciativou při vymýšlení nových způsobů zvládnání vědomostí, poznatků a informací.

Na prahu informační společnosti, v níž se *informační technologie* a *internet* stávají univerzálními médii pro šíření, transformaci, ukládání, vyhledávání a organizaci informací, si začínáme uvědomovat, že právě informační technologie ovlivňují všechny aspekty našeho života, dokonce možná i způsob našeho myšlení. Je zřejmé, že internet vytvořil nové podmínky pro vzájemnou komunikaci mezi lidmi. Zároveň je také potřeba zdůraznit i jisté znepokojení nad tímto vývojem. Poněkud poeticky své zneklidnění vyjádřil současný filozof Rafael Capurro: „*Naše nestálá a rozporuplná lidská podstata si hledá svůj domov na internetu. Znepokojivá rozptýlenost lidské existence prosvítá průhledným soumrakem digitálního světa. Výsledkem je tajuplné médium a globální síť, kde domovské stránky (homepages) poskytují pouze nespolehlivé obydlí*“ (Capurro, 2000). Capurro se dále obává toho, že základní lidské vztahy, které se v reálném světě běžně uskutečňují sdělováním „tváří v tvář“, jsou ve světě virtuálním nahrazovány nepřímou komunikací přes tzv. „rozhraní“. Četné Capurrovy obavy o osud nové informační společnosti zaznívají také z jeho dalších vizionářských prohlášení, jako např.: „*V informační společnosti je otázka bytí podmíněna digitalizací*“. „*To, co nelze digitalizovat, není reálné*“, a konečně „*Být znamená být v digitální podobě*“. Kromě toho, Capurro ve svých myšlenkách dále oceňuje užitečnost kybernetického prostoru, ale zároveň uvádí, že tento nový svět není zdaleka pro lidskou společnost univerzálním prostředkem, který by bylo možné použít na vyřešení všech problematických otázek. Svůj osobitý postoj

vyjadřuje autor takto: „*Kybernetický prostor není přípravným stupněm k nějaké nové kybernetické řeholi vyšších digitálních bytostí ani místem, kde lidstvo dosáhne vyššího stupně moudrosti, přestože umožňuje nové způsoby vzájemných společenských vztahů, jakož i výměnu vědomostí dosud neznámými způsoby*“ (Capurro, 2000).

S podobnými úvahami se dnes setkáváme také v pracích významných filozofů a teoretiků informační společnosti, kteří vyjadřují nejen obdiv před nově se otevírajícím světem informačních technologií, ale zároveň pronášejí určitá varování před jejich nekritickým obdivem v rámci transformačních procesů. V této souvislosti je vhodné ocitovat dalšího významného německého filozofa Jürgena Habermase, který popsal internet jakožto „*zdegenerovaný veřejný prostor plný představ a virtuálních realit*“ (Capurro, 2003). V podstatě totožné jsou i následující myšlenky: „*Informace a informační systémy přinášejí užitek jak jednotlivcům, tak i celé společnosti, ale také vynášejí na povrch nové společenské problémy, které bude třeba řešit, jako např. cenzuru, konflikt různých zájmů, porušování práva na soukromí a nerovnost přístupu k informacím*“ (Chadwick, 2012).

Domnívám se, že všechny uvedené problémy mají své **etické dimenze**, kterými je potřeba se fundovaně zabývat a vytvořit určitý soubor obecně platných příkazů či norem jednání, které poskytnou člověku orientaci při samostatném racionálním zvažování daných mravních otázek. Je totiž zřejmé, že člověk se může svobodně rozhodnout, může jednat morálně, sledovat morální motivaci, dodržovat jistá pravidla, a přitom nesledovat pouze svoje sklony a motivaci fyziologickou (Maturkanič, 2018). Nicméně, mám za to, že čím rozsáhlejší a komplexnější podmínky člověku vytvoříme pro jeho vlastní rozhodování v oblasti etické a morální (např. stanovením pravidel přiměřeného chování a jednání, určením pravidel lidského života, vymezením mravních norem, kodexů a principů, včetně jejich zdůvodnění atd.), tím více podporujeme jeho skutečnou svobodu rozhodování o tom, co je dobré a co špatné. Je tedy potřeba zformulovat jistý *mravní ideál* pro život v *informační společnosti*, který bude představovat jasný cílový stav osobní a společenské dokonalosti.

3 Vymezení etiky

Otázky definování a vymezení etiky a etických principů jsou většinou spojovány s jejich praktickým uplatněním v životě společnosti. S jistotou lze totiž konstatovat, že každá lidská činnost, každá profese (např. Kodex novináře, Kodex informačního pracovníka, aj.) ve své podstatě vyžaduje uplatňování určitých morálních principů, které činí člověka člověkem.

Ve vlastním slova smyslu je pojem **etika** chápán jako: „*filozofická disciplína, jejímž předmětem jsou hodnotící soudy, které se týkají rozlišování dobrého a zlého. Etika je obecně teoretická a zpravidla spojená s metafyzickým zkoumáním, čímž se liší od aplikované morálky*“ (Durozoi, 1996).

Domnívám se, že etiku lze také chápat jako uplatňování normativů mravní povahy, jako množinu principů k rozhodování mravních problémů a posléze i jako vědu o morálce (tj. „*Soubor pravidel chování příznačných pro určitou dobu, nebo kulturu, nebo považovaných za obecně platné.*“) (Durozoi, 1996). Jako teoretická disciplína patří tedy do filosofie a je vědou o správném řádu lidských činů. Zaměřuje se především na to, jak se lidé mají správně chovat. Předmětem etiky je tedy morální život lidí a jejím úkolem je určovat základní pravidla lidského života, osvětlit dějiny jejich vývoje a na základě toho zkoumat podmínky mravnosti.

Člověk má duševní život k zaměření rozumu a vůle (kdy kombinace rozumu a vůle, při působení svědomí vede k činu: pojem-soud-úmysl-volba-souhlas-provedení) na prosazení určitých cílů, a především nejvyššího ideálu. V tom, je morální jednání buď dobré či zlé. Nemorálnost je popřením principů dobra a spravedlnosti, které se jeví jako rezignace člověka, jako duchovní bytost. Z uvedeného plyne předpoklad, že člověk se může svobodně rozhodovat a své jednání rozumně zhodnotit. Etický řád lze ztotožnit s rozumným způsobem jednání, jež vede k naplnění života. Rozum poznává cíl, svobodná vůle se jej snaží dosáhnout.

Myslím si, že etika je něčím více než pouhým popisem toho, co lidé dělají. Je dokonce více než jen popisem jejich názorů na to, co jsou povinni dělat, aby byli lidmi slušnými, spravedlivými a dobrými. Dle mého soudu „*být řádným člověkem*“ znamená žít podle určitých etických tvrzení, jejichž pravdivost nezávisí na tom, co člověk dělá, ani na tom, co si myslí, že je povinen dělat. Jedině tzv. „**dokonalá etika**“ (Bauman, 2002) je schopna a má právo prohlašovat, co se opravdu má dělat, aby dobru bylo učiněno zadost. Sama se pak podobá kodexu právních předpisů, který popisuje správné jednání všeobecně (tj. pro všechny lidi a pro všechna období), a jež rozlišuje skutky dobré a špatné jednou provždy a bez ohledu na konkrétní okolnosti.

3.1 Aristotelovo pojetí etiky

Etika a etické principy jsou často definovány mnoha různými způsoby. Za zakladatele etiky jako vědy je však považován řecký filozof **Aristotelés** (384 př. K. – 322 př. K.), kterému se připisují tři spisy týkající se tohoto předmětu – *Etika Nikomachova* (dále jen EN), *Velká etika* (uváděno také pod názvem „Velká morálka“) a *Etika Eudemianova* (viz.

též „Etika Eudémova“). Nicméně podle současných kritiků jediným Aristotelovým dílem věnovaným morálce je Etika Nikomachova (Aristotelés, 2021) a zbývající jsou dílem až jeho žáků a následovníků. Aristotelés ve svém díle proklamoval několik stěžejních pravd o člověku a společnosti, které nepozbyly platnosti dodnes. Vyšel z úvahy o mravnosti jednotlivce a společnosti a vnesl několik pevných mravních zásad do vztahů mezi lidmi.

Podle Aristotela jsou základní **mravní zákony** přirozené, tj. jsou dány a nejsou usnášeny, ani se o nich nehlasuje. Jsou to nepsané zákony, jež tu jsou, a úkolem vědy je, aby je zkoumala a formulovala. Člověk si všímá a chápe nejen zákonitosti a účelnost věcí a zákony poznání, nýbrž i mravní řád ve světě. Poznává, že se má svým životem přiblížit věčnému řádu, který je projevem božského rozumu. Proto je pojem mravnosti v souladu s učením o principu všeho bytí (absolutní princip), k němuž zase jako k absolutnímu účelu a dobru, jako k příčině pohybu a původci života všechno směřuje. Celý svět je řád, říše účelů. Všechno je uspořádáno v jednotě a k jednomu. Každý sice vykonává své dílo, ale pouze tak, že slouží společnému cíli, tím, že se k němu pohybuje a nabývá dokonalosti. V této říši nejvyšší místo obsazuje člověk, který se rodí s vlohou rozumu a ta jej vede k poznání a k ctnosti.

Aristotelés ve svém učení uvádí, že mravní zákony nemají charakter specificky lidský, ale je nutné si uvědomovat jejich souvislosti s nejvyššími zákony světového řádu. Člověk, který žije a jedná rozumně a ctnostně, ve své podstatě žije a jedná ve smyslu tohoto řádu. U člověka je to vlastně jistý druh spolupráce, protože tak může žít vědomě a svobodně. Na rozdíl od ostatní přírody, která také žije ve smyslu obecného řádu, ale nevědomě a nutně. V tom je nezbytné spatřovat cenu lidského života, protože vědomě a svobodně může spolupracovat na uskutečnění dobra. V mravním světě nejsme tedy jen poznávajícími a cítícími diváky, ale také tvůrci jisté mravnosti. Vytvoření mravního řádu se před námi rozprostírá jako úkol, který má být uskutečněn naším svobodným činem. Člověk si tak svobodně klade účel a cíl (nelze hovořit o zcela svobodné volbě cíle, ten je nám předem dán), resp. volí prostředky, které ho k danému cíli vedou. Tímto zdůrazněním svobody lidského jednání Aristotelés vymaňuje člověka z úplného uzavření v přírodní řád a osud, čímž oddělil oblast duchovní od hmotné; mravnost od přírodovědy.

Aristotelova etika tedy není bez metafyzických základů, i když se o tom v *Etice Nikomachově* přímo nemluví. Aristotelés nechtěl vytvořit vědeckou teorii mravnosti, ale jeho spis měl spíše praktické určení („*jest to druh nauky politické*“ a spis nemá přesahovat meze tohoto učení). Na počátku EN připouští, že cílem praktického života, tj. nejvyššího dobra, je dosažení *blaženosti*. Zároveň si pokládá otázku, v čem ta však spočívá? Blaženost není možné spatřovat ani v běžných radostech, ani v soustředěném přemýšlení o sobě. Podle Aristotela je blaženost potřeba chápat ve vztahu k základní racionalitě člověka, takže lidské dobro je „*činnost, která patří pouze jemu, protože duše, jíž žije, je duše obdařená rozumem*“ (EN I,2+5) (Aristotelés, 2021). Předmětem etiky je tedy lidské jednání řízené rozumem, který dává jednání cíl. Opakováním rozumné činnosti v tomto smyslu vzniká zvyk či ctnost (Janoš, 1993). Ctností potom rozumíme duševní zdatnost (EN I,13) (Aristotelés, 2021). Ctnost dělí Aristotelés na *dianoetickou* (vlastní racionální činnosti, které se dají rozvíjet výchovou, dosahuje se jí učením a zkušeností) a *etickou* (vyrůstající ze zvyku (habitus), skrze panující éthos), která je tedy souhlasem činnosti s morálními pravidly.

Vztah mezi etickou ctností a zvykem upřesňuje druhá kniha EN. Ctnost, přísně vzato, není čin, nýbrž skutečnost (člověk se stává spravedlivým tím, že spravedlivě jedná, EN II,1) (Aristotelés, 2021), se stránkou volní, jež určuje cíl, a stránkou intelektuální, ukazující prostředky. Ctnost je tedy „*získaná volní dispozice, jež ve vztahu k nám spočívá v míře, jíž definuje rozum v souladu s jednáním myslícího člověka*“ (EN II,6) (Aristotelés, 2021). Podle autora je obtížné být ctnostným (neboť „*mravní ctnost je středem mezi nadbytkem a nedostatkem, zaměřuje se ke středu v citech i v jednání*“) (Aristotelés, 2021), protože je velmi nesnadným úkolem dosáhnout v každé věci a činnosti střed (EN II,9) (Aristotelés, 2021).

Třetí kniha EN rozebírá *praktický akt* a upřesňuje jeho vymezení jako návyku ve shodě a ve spojení se správným rozumem. Aristotelés i zde trvá na odpovědnosti člověka při praktických činnostech, za použití záměrné volby, která je v naší moci (EN III,4). Uvádí, že: „*každý člověk uvažuje o tom, co může být vykonáno skrze něho samého. Rádce přibíráme na důležité věci, poněvadž sami sobě nedůvěřujeme, zda jsme dostatečně schopni správného soudu*“ (EN III,5) (Aristotelés, 2021). Při svém jednání tedy neuvažujeme o účelech a cílech, nýbrž prostředcích. Počátkem jednání je člověk, rozvaha se vztahuje k tomu, co může člověk vykonat sám, skutky jsou však pro něco jiného. Předmětem praktické rozvahy není tedy účel, nýbrž prostředky. V naší moci je tedy ctnost i špatnost. Jestliže ctnosti jsou dobrovolné – neboť jednak jsme sami spolupříčinou svého stavu, jednak podle toho, jací jsme, takový si klademe i cíl – i špatnosti budou dobrovolné, neboť poměr je zde stejný (EN III,7). Nejsou však stejně dobrovolné skutky a stavy; neboť skutky máme ve své moci od počátku až do konce, poněvadž známe jednotlivosti. Při utváření svých stavů však máme ve své moci pouze počátek, jejich zesilování jednotlivými úkony si pak nejsme vědomi. Ale protože na člověku závisí, zda má anebo nemá takto jednat, proto jsou dobrovolné (EN III,8).

Následující dvě knihy EN popisují jednotlivé *etické ctnosti* (štědlost, marnotratnost, lakomství, okázalost, pravdivost, klidnost, mírnost, upřímnost atd.) s důrazem na *spravedlnost*, což je „*takový stav, jímž jsou schopni lidé spravedlivě jednati a jímž skutečně spravedlivě jednají a chtějí to, co jest spravedlivé*“ (EN V,1) (Aristotelés, 2021). Podle Aristotela

může být spravedlnost členěna na *distributivní* (rozděluje dle hodnoty a úměry, tzv. rozdíleci), nebo *komutativní* (opravnou; je středem mezi ztrátou a ziskem). Spravedlivým je potom označován člověk, který dbá zákonů a zachovává jejich rovnost (EN V,2).

O *dianoetických* (rozumových) *ctnostech* pojednává kniha šestá. Aristotelés vyjmenovává pět věcí, jimiž může duše nabýt pravdy – *umění, vědění, rozumnost, moudrost a rozumění*. Každá z nich pak ve své oblasti zároveň vymezuje jistý cíl a obraz dobra.

Knihu sedmá připravuje myšlenkový základ knihy desáté. Zhodnocuje jisté pojetí *rozkoše*, jako základu štěstí, ovšem pouze tehdy, je-li cesta k ní řízena rozumem.

Knihy osmá a devátá jsou věnovány *přátelství* „*což jest jakási ctnost anebo jest se ctností spojeno a pro život jest velmi potřebné*“ (EN VIII,1) (Aristotelés, 2021). Přátelství se tu objevuje ve všech možných podobách, jako základní ctnost člověka (politického živočicha) a je spojeno se smyslem pro spravedlnost. Lidská bytost se může skutečně rozvinout jen tehdy, má-li vztahy ke druhému. Aristotelés uvádí: „*zdá se, že v každém společenství je jakési právo a také přátelství. Dokud lidé žijí ve společenství, dokud trvá přátelství, tak i právo. Společné jsou věci přítel, neboť přátelství se zakládá na společenství*“ (EN VIII,11) (Aristotelés, 2021).

Poslední kniha pokračuje v rozboru *rozkoše* a ukazuje, že je-li rozkoš založena na dokonalosti aktu, může provázet všechny funkce duše, včetně těch nejvyšších. Proto se nedá oddělit od ctnosti ani od štěstí (EN X,3). Aristotelés tvrdí, že nejúplnější štěstí může člověk najít jen v čiré kontemplaci pravdy, jež nás odpoutává od příhod a nehod světa a dává nám okusit dokonalou, tj. božskou blaženost (EN X,7). Ta je ovšem trvale možná jen v Bohu samém, takže etická činnost je pro člověka nutná. Jednak aby mírnila jeho žádosti, a dále, aby se uplatňovala zvláště v politickém životě (EN X,10).

Etika Níkomachova je významná kniha, v níž se Aristotelés snaží ukázat lidem, že jen takové etické principy, které stupňují život a umocňují lidské síly a radost z práce, mohou mít cenu. Mravním ideálem je harmonický, vnitřně vyrovnaný a stálý charakter, přičemž je nutné vy zdvihnout zdatnost intelektuální a mravní. Pro člověka je důležitým předpokladem, aby správnou výchovou nabyl pravého vzdělání a mravní ušlechtilosti a tyto svým životem potvrzoval. Uvedený Aristotelův etický odkaz má zásadní význam pro člověka, a to nejen v dnešní hektické době nástupu a formování informační společnosti.

3.2 Informační etika

Uznáme-li, že výměna informací s okolím náleží k základním a nezbytným činnostem moderního člověka, je pochopitelná existence vztahu mezi informací, jejím vlivem na člověka a morálním dopadem na jednotlivce i celou společnost. Díky tomu se v průběhu posledních několika let zformovala specifická oblast etiky, označovaná jako informační etika. Přitom sama informační etika a její principy jsou dnes definovány mnoha různými způsoby.

Informační etiku (IE) lze vymezit jako: „*oblast morálky uplatňované při vzniku, šíření, transformaci, ukládání, vyhledávání, využívání a organizaci informací*“ (Janoš, 1993). Takto vymezený obor se dotýká bezprostředně žurnalistické oblasti, knihovnictví a informační vědy, informatiky, publikační činnosti, ale v širším měřítku například i učitelství, politiky atd. Toto stanovení IE je současně v určitém ohledu zúžené, protože omezuje roli IE na úkoly etiky profesní, tj. zvažování nejsprávnějších postupů informační praxe.

Dnes je IE nejčastěji zaměňována za etiku počítačovou (angl. computer ethics), která je ovšem chápána jako analýza přirozenosti a společenských dopadů počítačových technologií a oprávnění politiky pro její etické užívání (Sklénák, 2001). Toto vymezení pak zhruba odpovídá Capurrovu pojetí IE, které je rozšířením původní definice o dimenzi historickou a filosofickou. Podle něj je IE deskriptivní teorií, vysvětlující mocenské struktury ovlivňující přístup k informacím a tradicím v různých kulturách a epochách. IE má dále hodnotící rovinu, kritizující morální přístupy a tradice v informačním sektoru na individuální a kolektivní úrovni. Capurro prohlašuje, že IE vysvětluje a hodnotí: vývoj morálních hodnot v informační oblasti, vytváření nových mocenských struktur v informační oblasti, informační mýty, skryté rozpory a záměry v informačních teoriích a praxi, vývoj etických konfliktů v informační oblasti (Capurro, 2000). Důležitou myšlenkou vyplývající z Capurrova pojetí IE také je, že jejím předmětem není pouhé určení správnosti či nesprávnosti určitého způsobu zacházení s informacemi, ale také širší dopady určitých struktur používaných k transformaci informací. To koresponduje s rozlišováním mezi mikroetikou (zabývá se problémy souvisejícími s vlastní informační prací a individuálním chováním) a makroetikou (zkoumá problematiku dopadů informačních technologií na společnost) (Činčera, 2002).

Z výše uvedeného je zřejmé, že IE na úrovni makroetiky částečně splývá s informační vědou, která zkoumá životní cyklus informace. Při formulování svých hlavních témat se protíná také s politologií, sociologií a právem. V zúženém pohledu mikroetiky je ovšem někdy chápána pouze jako počítačová etika, etika počítačových sítí, knihovnická etika atd.

Etické zvažování informační praxe probíhalo a stále probíhá v několika rovinách současně – v rovině politické filozofie, žurnalistiky, knihovnické praxe a počítačové etiky. V konečném důsledku je tedy IE jakousi snahou o zahrnutí všech těchto dílčích analýz pod společného jmenovatele, ve jménu přesvědčení, že ve všech zmíněných oblastech jsou základní projednávány etické problémy v zásadě stejné.

Zajímavým příkladem rozpracování etických prvků v moderním informačním prostředí jsou **Zásady práce v infosféře**, které jsou spojeny se jménem oxfordského filozofa Luciana Floridiho (Floridi, 2015). Jedná se o obecně formulované zásady pro práci a odborné činnosti uskutečňované v informačním prostředí. Floridi vytvořil čtyřbodový obecný kodex práce a nakládání s informacemi, který stanovuje:

1. V infosféře nesmí být způsobována entropie
2. Infosféra by měla být chráněna před entropií
3. Entropie by měla být odstraněna z infosféry
4. Informační bohatství by mělo v infosféře být podporováno jeho šířením (aspekt kvantity informací), zdokonalováním (aspekt kvality informací) a obohacováním (aspekt informační různorodosti) (Floridi, 2019).

Floridiho kodex tedy zdůrazňuje především hodnotu šíření pravdivých informací, jako důležité etické hledisko, ovšem je pouze jedním z možných pohledů na moderní informační sféru.

Vzhledem k rozsáhlosti problematiky informační etiky a v návaznosti na otázky a úkoly jejího uplatnění v praxi, se zaměříme na specifikaci informační etiky při zpracování odborných informací. V této oblasti je možné snadněji zavést a sledovat etická pravidla, s využitím nástrojů a metod informační vědy. Rovněž lze vysledovat přímou návaznost podpory a přispění k uplatňování informační etiky v praxi informačního pracovníka a knihovníka. Informační profese přichází v současné době elektronické komunikace odborných informací stále častěji do kontaktu s morálními postoji při zprostředkování informací. A protože není rozpracována teorie morality v oblasti informací, lze při stanovení zásad informační etiky vycházet z obecných zásad. Příslušné etické a morální jevy jsou pak analyzovány z pohledu obecné informační etiky. Protože informační etika je vnímána jako podмноžina etiky, je nutné primárně uspořádat nároky na informační pracovníky, kteří jsou nejen zprostředkovateli etických zásad práce s informacemi, ale lze je považovat za přímé nositele etických principů. Nedodržování informační etiky by pak bylo přímým ohrožením a nebezpečím pro mravnost obecně.

3.3 Problémové oblasti uplatnění IE

V současném informačním prostoru dnes známe a můžeme využívat řadu etických kodexů se společnými principy, u kterých lze, při jejich praktickém naplňování, vysledovat mnohé rozdíly mezi jejich hlavními zásadami. Nelze zpravidla žádnou ze zásad použít univerzálně, bez výskytu případů, kdy dodržování jedné zásady naráží na zásadu jinou. Proto ve většině příkladů docházíme k závěru, že pouhým respektováním kodexů informačního prostoru se nelze oprostit od etických dilemat moderní doby. Úzkostlivým sledováním a lpěním na formulacích je člověk zbavován svobodné vůle a dělá to, co mu bylo řečeno. To samo o sobě je v rozporu s mnoha etickými zásadami. Etické kodexy mají své opodstatnění v moderním světě informací a je nutné je vnímat, jako vhodnou morální podporu prostředí, dobrý výchozí bod pro rozhodování. Nikdy ovšem nemohou nahradit individuální rozhodování jedince, se svobodnou vůlí, myslí, rozumem a řádem.

Ať již vyjdeme z jednoho či druhého myšlenkového proudu, je zřejmé, že jak jednotliví lidé, tak i celé instituce a společnosti potřebují nějaký druh morálního systému. Rovněž potřebují určité morální principy, které by řídily jejich rozhodování a jejich činnosti. Není možné se spoléhat na samotný právní systém, protože zákony nenahrazují ani nemohou nahradit morálku. Mnozí současní autoři, kteří se zamýšlejí nad etikou ve vztahu k nové informační společnosti, se shodují na tom, že je potřeba řešit problémy v následujících oblastech:

Intelektuální vlastnictví a autorské právo: Jedním ze základních práv každého člověka a občana v demokratické společnosti je zajištění volného, rovného a svobodného přístupu k informacím. Důležitou součástí demokracie je zajištění ochrany intelektuálního vlastnictví jednotlivců, týmů i celých společností. Užitím tohoto principu, je autorům zajištěna ochrana vlastnictví děl, včetně vyjádřené unikátní myšlenky a zároveň autoři mají právo na finanční kompenzaci za svou tvůrčí práci. Otázky autorsko-právní ochrany a zákony k ochraně autorských práv a práv souvisejících s právem autorským, jsou aktuálně řešeny v demokratických společnostech. Jejich cílem je zabránit nelegálnímu šíření, zprostředkovávání, zpřístupňování tvůrčích děl, bez svolení jejich autorů (Hurych, 2003).

V současné informační společnosti je velmi těžké a často i zcela nemožné plně zajistit ochranu autorského práva a dalších práv souvisejících s právem autorským. Samotné elektronické prostředí ulehčuje a umožňuje vícenásobné a současné reprodukování informací, dat, či údajů, bez vyžádaného povolení a bez finanční úhrady autorovi. Autorské

právo a jeho ochrana se tak stává problémem globálního charakteru, protože je vykládáno různým způsobem v jednotlivých zemích a kulturách. Dokonce v některých společnostech jsou díla, včetně děl tvůrčích, považována za vlastnictví celé společnosti. Získání jednoznačného vyjádření a nalezení řešení autorsko-právních otázek není v současném informačním prostředí možné. V jednom prostoru se střetávají princip zajištění přístupu k informacím a princip zajištění náležité ochrany a kompenzace za práci autorů. Pohybujeme se v neustále se měnícím prostoru a území, které nemá přesně stanoveny hranice, proto je velmi složité nalézt jednoznačné vyřešení. Domnívám se, že jistým východiskem pro řešení v této oblasti může být apel na předporozumění mravní skutečnosti (Anzenbacher, 1994) u každého člověka. Předpokladem je uvědomění si mravní zodpovědnosti svého chování, jednání i činů, a to především ve vztahu k nehmotným a složitě definovatelným prvkům, jako jsou informace. Dále konat a jednat v souladu s vědomím vlastní zodpovědnosti, které usnadní rozhodování ve sporných případech, tj. nekonat to, co bych nebyl schopen mravně obhájit, ani v případě nakládání s informacemi. Každý účastník informačního procesu by tedy měl při práci v informačním prostoru vycházet z obecné znalosti etiky a morálky, resp. informační etiky a tu dále využít při řešení konkrétního příkladu.

Právo na soukromí: Jedno z nejdůležitějších a nejvíce ceněných lidských práv ve společnosti je právo na nezasahování do soukromí jedince. Sama univerzální Všeobecná deklarace lidských práv a svobod (Všeobecná, ©2015) prohlašuje: „*Nikdo nesmí být vystaven svévolnému zasahování do soukromého života; do rodiny, domova, nebo korespondence, ani útokům na svou čest a pověst. Každý má právo na zákonnou ochranu proti takovým zásahům nebo útokům*“ (článek 12). Ochrana soukromí je tak považována za jedno ze základních práv a za charakteristický rys osobní svobody (Hurych, 2003).

Právo na soukromí každého občana by mělo být zachováno také v rámci informačních systémů a sítí. Ovšem jen velmi složitě lze najít přesnou hranici mezi ochranou soukromí jedince a poptávkou po informacích při uspokojování informačních potřeb jiných. Na jedné straně stojí fakt velmi jednoduchých možností ukládat a následně využívat informace o jednotlivcích, jejich činnostech, způsobech a chování. Na druhé potom samotné nakládání s takto uloženými, mnohdy citlivými osobními údaji. Existují mnohé způsoby využití a metody k ukládání osobních informací, které nám dovolují i zaručují důvěrnost, anonymitu i vlastní ochranu dat. Přesto můžeme narazit na příklady nešetrných zásahů do osobního života člověka. Proč? Zřejmě proto, že si neuvědomujeme dosah a význam etiky a eticky založených principů nakládání a užití soukromých, osobních, citlivých informací.

Domnívám se, že z tohoto pohledu se právo na osobní soukromí stává jedním z nejzávažnějších etických problémů, které musíme v blízké budoucnosti vyřešit. Informační technologie přináší osobní data a informace, které mohou být použity, ale i záměrně zneužity k ohrožení, poškození či ublížení jednotlivcům. I zde však najdeme případy, kdy lze informačních prostředků hromadného ukládání dat, vnímat jako pozitivní prvkem rozvoje společnosti, např. při sledování zločinu, terorismu, aj. Z výše uvedeného je zřejmé, že otázky zajištění soukromí jednotlivce není možné vyřešit pouze využitím technologií. K přesné specifikaci a řešení je potřeba využít základního mravního potenciálu společnosti, rozvinout a aplikovat jej do obecné národní i mezinárodní morální normy.

Hodnověrnost informací: V informační společnosti rostou stále více nároky člověka na přesnost informací, protože rozhodování o jeho vlastním životě i o životech jiných lidí závisí na dostupnosti informací. Chybné informace mohou znamenat mnoho škod a někdy dokonce i tragické následky. Proto všichni, kdo jsou odpovědní za vytváření informačních systémů, by měli zajistit dostupnost jasných, stručných, včasných, relevantních, přesných a úplných informací. Přesnost a věrohodnost informace je záležitostí etickou a na uživateli je, aby posoudil pravdivost, užitečnost, relevanci a hodnotu získané informace (Hurych, 2003).

Ve světě elektronické komunikace je tedy nesmírně důležité zachovat neporušenost dat, protože je velmi snadné udělat chybu, nebo dokonce falzifikovat. Domnívám se, že je nezbytně nutné, aby se uživatelé v informačním bohatství naučili zvolit si relevantní informace a dokázali je i kriticky posoudit. Zde se potom otevírají nové příležitosti pro informační pracovníky a knihovníky při výběru, třídění a klasifikaci informací. Mnozí uživatelé v moderním informačním prostředí zjišťují, že bez profesionálního výběru se internet stává médiem plným zbytečných dat a těžko použitelných informací. Od informačních expertů a knihovníků se tedy očekává, že zformují všechna elektronická data do podoby použitelných informací a navíc, že budou uživatelům pomáhat vyhledávat nejvhodnější a nejpřesnější informace (IEEE, 2020). Prakticky se jedná o mnohem složitější problém, a jak ukazují aktuální studie, je v této oblasti nutné zejména učit uživatele kritickému myšlení, které jej provede úskalími elektronické komunikace a přinese dostatečný prostor pro získání adekvátních informací (ACM, ©2022).

Elektronická kriminalita: V dnešní době obrovských technologických změn a elektronického pokroku je nejen možné, ale i velmi snadné zneužívat počítačů k manipulaci a padělání dat; a zároveň softwarových produktů k rozšiřování virů a poškozování celých programů a systémů. Počítačů a jiných elektronických médií je také možné použít k jiným závažným přestupkům, jako jsou šíření pornografie, rasové, politické a náboženské nenávisti, či rozesílání obtěžujících

e-mailových nabídek, nebo porušování bezpečnostních systémů. Nejzávažnějším etickým problémem je rozpor mezi ochranou jednotlivých transakcí a nebezpečím, že se společnost stane společností neúměrně kontrolující své občany (Hurych, 2003).

Současnou situaci je možné podle Capurra řešit vytvořením systému vzájemného respektu a morálních zásad, ve kterém budou moci lidé komunikovat bez ohledu na hranice území a kultur. *„Kybernetický prostor by se mohl stát místem vzájemného rozvoje a spolupráce mezi komunitami po celém světě. Decentralizovaný a interaktivní charakter internetu by mohl sloužit k vývoji nové světové společnosti“* (Capurro, 2000). Domnívám se, že na tomto místě daleko realističtější a praktičtější působí myšlenka, že „etické zábrany samy o sobě nejsou dostatečně adekvátní k tomu, aby mohly zamezit škodícím aktivitám v kybernetickém prostoru, zvláště když lidé nejsou ochotni dodržovat vzájemně přijatá etická pravidla“ (Hauptman, 2001). Proto je možné věřit pouze v účinnost technologických bariér a tvrdých trestů pro ty, kteří úmyslně škodí. Zároveň platí, že strach z civilního či trestního stíhání pomáhá tam, kde selhává svědomí.

4 Závěr

V závěru svého příspěvku si dovoluji zdůraznit fakt, že v budoucnosti se lidé budou muset mnohem intenzivněji zabývat výše zmíněnými etickými problémy. Zároveň je jisté, že s postupnými změnami v oblasti technologií a s procesy transformace ve společnosti přibudou mnohá další etická dilemata, která bude potřeba vyřešit. I nadále se bude informační společnost potýkat se zásahy do bezpečnostních systémů, s počítačovými viry, s cenzurou, se zásahy do osobního soukromí jednotlivců, s přístupem dětí na internet atd.

Vzhledem k tomu je nutné již dnes začít formulovat nové etické zásady a vytvořit nové principy, které se budou zabývat tvorbou, distribucí a užíváním informací. Cílem informační společnosti by se měla stát zásada, že pokrok v oblasti informačních technologií má chránit a posilovat lidské hodnoty a nikoli vést k jejich poškozování a ničení.

Domnívám se, že většina etických problémů informačního světa jsou globálního charakteru, a proto by měly být řešeny na mezinárodní úrovni. Proto se zdá, že úvahy o informační etice jsou nesmírně důležité právě v zemích s vývojovou tržní ekonomikou a demokratickým systémem vlády. Je zřejmé, že východiska z etických problémů nelze předávat z jedné země do druhé. Ovšem s jistotou lze tvrdit, že o problematice etických principů by měli jednat představitelé jednotlivých národů. Jejich vyřešení je jedním z faktorů přispívajícím k vytváření občanské společnosti a k zachování civilizace.

Myslím si, že je nezbytné, aby si lidé v informační společnosti uvědomili, že ve vysokém stupni civilizace na počátku 21. století je společnost stále více ohrožována mravním rozpadem, což by mohlo vést i k zániku civilizace samé. *„Proto v daném stupni vývoje nejvíce záleží na tom, aby byly vytvořeny místní komunity, ve kterých občanská disciplína a intelektuální a morální život přetrvávají temné období, které nás začíná obklopot“* (MacIntyre, 2007).

Zdroje

- ACM Code of Ethics and Professional Conduct. (©2015). [online]. [cit. 2022-08-02]. Dostupné z: <https://www.acm.org/code-of-ethics>.
- Anzenbacher, A. (1994). *Úvod do etiky*. Praha: Zvon.
- Aristotelés. (2021). *Etika Nikomachova*. Praha: Rezek.
- Bauman, Z. (2002). *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Capurro, R. (2000). Ethical challenges of the information society in the 21st century. *The International information and library review*. 32 (2), 257-276. DOI: 10.1080/10572317.2000.10762513
- Capurro, R. (2003). Základy informační vědy: revize a perspektivy. *Národní knihovna*. 14 (3), 163-168.
- Činčera, J. (2002). *Informační etika: sylabus k bakalářskému studiu informační vědy*. Brno: Masarykova univerzita.
- Durozoi, G, Roussel, A. (1996) *Filozofický slovník*. Praha: EWA.
- Floridi, L. (2015). *The ethics of information*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1007/s10676-015-9374-9
- Floridi, L. (2019). *Čtvrtá revoluce: jak infosféra mění tvář lidské reality*. Praha: nakladatelství Karolinum.
- Hauptman, R. (2001) Technological implementations and ethical failures. *Library Trends*. 49 (3), 433-440.
- Hurych, J. (2003) Etika v informační společnosti. *Národní knihovna*. 14 (1), 3-6.
- Chadwick, R. (2012). Information management. In *Encyclopedia of applied ethics: 2, E-L*. Amsterdam: Elsevier Academic Press.
- IEEE Code of Ethics. (2020). [online]. [cit. 2022-08-02]. Dostupné z: <https://www.ieee.org/content/dam/ieee-org/ieee/web/org/about/corporate/ieee-code-of-ethics.pdf>.
- Janoš, K. (1993). *Informační etika*. Praha: Česká informační společnost.
- MacIntyre, A. C. (2007) *After virtue: a study in moral theory*. London: Bloomsbury Academic.
- Maturkanič, P. (2018). *Základy etiky: vybrané otázky z praktické filosofie*. Terezín: Vysoká škola aplikované psychologie.
- Naisbitt, J., Aburdenová, P. (1992). *Megatrendy 2000: desať nových smerov na deväťdesiate roky*. Bratislava: Bradlo.
- Robinson, D., Garratt, Ch. (2004). *Seznamte se ...: etika*. Praha: Portál.
- Sklenák, V. (2004). *Data, informace, znalosti a Internet*. Praha: C. H. Beck, 2001. xvii.
- Thompson, M. (2004). *Přehled etiky*. Praha: Portál.
- Všeobecná deklarace lidských práv. (©2015). [online]. [cit. 2022-06-02]. Dostupné z: www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/12/UDHR_2015_11x11_CZ2.pdf.